

WILHELM GÁBOR

Törzsi művészet és az atlanti kapcsolat.

Raymond Corbey: *Tribal Art Traffic. A Chronicle of Taste, Trade and Desire in Colonial and Post-Colonial Times.* Amsterdam: Royal Tropical Institute, 2000. 256 p.

A néprajzi tárgyak az antropológia, néprajz kialakulásakor, azaz a 19. század második felében központi szerepet játszottak a tudományon belül. A felhalmozott múzeumi gyűjtemények révén részben az etnológiai ismeretek, kutatások legfontosabb bázisát, információforrását alkották, részben a kor uralkodó antropológiai (például evolucionista) elméleteit voltak hivatva megjeleníteni a szélesebb közönség számára. A két világháború között, az 1950-es évekre azonban a múzeumi tárgyak és a múzeumok végképp elvesztették kutatásbeli jelentőségüket az antropológián belül mint a kultúra közvetlen információhordozói, jóval inkább a múzeumpedagógiai szerepük került előtérbe.

Az 1980-as években újfajta kutatások – témák és elméletek – jelentek meg a néprajzi muzeológián belül. Már nem elsősorban másokról, egzotikus népekről, illetve érdekes vagy idegen életformákról igyekeztek „tényeket” közölni, a gyűjtött, majd a múzeumban őrzött tárgyakat forrásokként felhasználva, hanem magukról a gyűjtőkről, a bemutatókról és a bemutatásokról tettek fel korábban ritkán firtatott kérdéseket. Megjelent a reflexív muzeológia, az adott tudomány metaszintű megközelítése, a korábbi értelmezéseknek újabb, szélesebb körű kontextusokba helyezése. Ebben a folyamatban nem lehet nem észrevenni az 1960-as évektől a társadalomtudományokon belül egyre hangsúlyosabb úgynevezett *material culture theory* hatását (élén Appadurajjal), mely szerint a tárgyak, dolgok állandó mozgása hozza létre és formálja a nekik tulajdonított jelentéseket. Ne felejtsük el azonban, hogy a néprajzi múzeumi tárgyak és gyűjtemények *ettől* függetlenül is nem kis kihívást jelentettek a posztmodern teoretikusok számára, hiszen az értelmezések viszonylagosságának hangsúlyozása közepette nem lehetett szó nélkül elmenni a tárgyak és a néprajzi gyűjtemények szembeszökő állandósága mellett.

A holland etnológus és filozófus (jelenleg a tilburgi és a leideni egyetemen tanító) Raymond Corbey könyve, mely az amszterdami Trópusi Intézet muzeológiával foglalkozó sorozatában jelent meg, nem a ma már könyvtáryira duzzadt elméleti múzeumantropológiai munkák számát kívánja tovább gyarapítani, hanem sokkal inkább az etnológiai műtárgyak *útját* igyekszik végigkövetni. Jelenleg többet tudunk az etnológiai tárgyak eredeti funkciójáról, előállításáról, mint a múzeumi gyűjtemények történetéről, főképp, ha ezeknek a múzeum falain kívüli mozgására – az előállítóktól a gyűjtőig és a kereskedőig vagy éppen a múzeumok és a műkereskedők közötti mozgására – vagyunk kíváncsiak (12. p.). Azon sem lepődünk meg igazán, hogy a pillanatnyilag a nyugati magán- és közgyűjteményekben található, nagyjából kétmilliónyi etnológiai tárgy a szegényebb országokból került a gazdagabbakba. Az idővel egyre értékesebbé váló tárgyegyűttesek

köré a múzeumok, etnológusok, gyűjtők, aukciós házak, műkereskedők, kiállítások és piacok egész köre épült. Bár a néprajzi tárgyak vándorlásának a korábbi egyirányú útvonala napjainkban, a gyarmati korszak lezárultával és a globalizáció egyre szélesebb körűvé válásával sokban módosult, a velük való kereskedés jelentősége és mértéke nemigen változott. Ennek ellenére ritkán kerül reflektorfénybe a megfelelő közintézményeken kívül eső életük. A múzeumi és akadémiai szakemberek ugyanis meglehetősen ambivalensen viszonyulnak ehhez a világhoz. Egyrészt az esetek nagy részében jóval intenzívebb a vele való kapcsolatuk az általuk bevallottnál, másrészt viszont a korai gyűjtések körülményeivel kapcsolatban az utóbbi évtizedekben napirendre tűzött etikai kérdések, a repatriáció – az eredeti tulajdonosok leszármazottjaihoz való visszajuttatás – kérdése és az illegális műtárgy-kereskedelemmel szembeni nemzetközi fellépés inkább óvatosságra inti őket.

A törzsi művészet egyes darabjait a 19. század közepétől kezdték egyre nagyobb számban Európába és Amerikába hordani a műgyűjtők, misszionáriusok, utazók, hivatalnokok, katonák, kereskedők és etnológusok egyaránt. Ez az időszak elválaszthatatlan a gyarmatosítás korától. A meghódított vagy meghódítandó távoli területek bejárása, felmérése, leírása, „civilizálása” és irányítása elválaszthatatlan volt az ott élőkkel való kapcsolattartástól, az eltérő életmódokkal való szembesüléstől, az egzotikum felfedezésétől és az iránta tanúsított érdeklődéstől, kíváncsiságtól. A különös népek kultúrájának fő dokumentumait a rajz és a fénykép mellett az általuk használt tárgyak jelentették. A nyugati világba kerülésük pontos útvonalaival és állomásait Corbey a könyve első felében időrendben követi végig – egészen a jelenkorig. Az egyes fejezetekben érinti a korai expedíciók és a múzeumok viszonyát, a gyűjtők és a kereskedők, a misszionáriusok és a művészek szerepét a gyűjtemények létrejöttében, külön foglalkozik a törzsi művészet darabjait kínáló piacok és aukciók funkcióival, a változó múzeumi gyakorlattal, valamint a gyarmatosítás utáni időszak fejleményeivel és a kulturális tulajdon fogalmának problémájával. Földrajzilag az atlanti partvidék volt gyarmati nagyhatalmai kerülnek az előtérbe: elsősorban Belgium és Hollandia, illetve érintőlegesen Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és az Egyesült Államok.

Az első két fejezetben Corbey rövid összefoglalót ad az etnológiai tárgyakkal kapcsolatos alapfogalmakról (művészi, néprajzi tárgy, gyűjtés, gyűjtemény), valamint a néprajzi gyűjtések történetéről a 17. századi előzményektől a 20. század végéig. A hangsúly a 19. század végi és a 20. századi gyűjtőkön és expedíciókon van, szembeállítva a gyarmati korszak gyakorlatát az azt követő időszakéval. A bemutatás a terjedelem adta határokon belül (23–35. p.) alapos, időrendben és földrajzilag haladva a nagyobb európai gyűjtemények létrejöttének leírásában. További részletek jelennek meg a harmadik fejezetben (37–53. p.), mely a gyűjtők, kereskedők és múzeumok kapcsolatára összpontosít. A könyv több oldalon keresztül foglalkozik a 20. század elejének két legjelentősebb hamburgi kereskedőházának – Goddefroy és Umlauff – szerepével (48–49. p.), melynek mind a gyűjtésekben, mind a tudományos expedíciók révén Európába érkezett etnológiai tárgyak értékesítésében nagy hatása volt. Nemcsak gyűjteményeket hoztak létre, hanem különböző listákon és fotókon az összes fontos európai etnológiai múzeummal kereskedtek (elsősorban tárgyakat adtak el nekik), így a budapestivel is.

Egy-egy önálló fejezet foglalkozik két karakterisztikus gyűjtőtípussal, a misszionáriusokkal (55–70. p.) és a művészekkel (71–74. p.). A misszionáriusok a térítés részeként

igyekeztek összeszedni a helyi vallás kultikus tárgyait, és vagy megsemmisítették őket, vagy gyűjteményeket hoztak belőlük létre. Ezek azután a 20. század második felében, a kolonizáció végével és a szekularizáció erősödésével gyakran váltak a magángyűjtők és műkereskedők vadászterületévé. A múlt idő használata ennek ellenére nem mindig indokolt a misszionáriusok tevékenységével kapcsolatban, ugyanis a világ több pontján a mai napig aktív szerepet játszanak a műtárgygyűjtésben és -forgalomban (55. p.). A 20. század folyamán Európa legtöbb nagyvárosában számos művész hatott meghatározó mértékben az etnológiai tárgyak fogadtatására, megítélésére, a gyűjtések irányára, ráadásul sokan közülük maguk is gyűjtöttek.

A könyv leghosszabb és egyben legalaposabb fejezete a gyarmati korszak utáni változásokkal foglalkozik (75–98. p.), mely Hollandia és Belgium esetében az 1960-as évektől kezdődött meg. A volt gyarmati területeken belüli eseményekkel párhuzamosan a nyugati kereskedőknek egy új nemzedéke jelent meg a színen. Többségük a számukra egyre szigorodó feltételek között, ugyanakkor a gyakori politikai bizonytalanságokat kihasználva továbbra is a helyszínen igyekezett összegyűjteni a műtárgyakat, általában egy-egy földrajzi térségre szakosodva. Új elemet képeztek a műtárgymozgás láncolatában – a készítők és a nyugati kereskedők, illetve fogyasztók közé beékelődve – a helyi (afrikai, óceániai stb.) közvetítők. A műtárgyforgalom az egyes helyszíneken belül is időnként nagyon komplex, számos, egymással bonyolult viszonyban álló közvetítőt és kereskedőt érintve (83. p.). Az út minden egyes állomásán módosul, azaz szinte mindig emelkedik a tárgy értéke. A kereskedők egy szűk rétege igyekszik garantálni az általuk forgalmazott műtárgyak autentikusságát és korát, és próbálnak minél több adatot összeszedni a készítésükre, korábbi funkciójukra vonatkozóan, a többség esetében azonban mindezek bizonytalanok maradnak.

A műtárgyforgalom e sűrű szövevényében az aukciók jelentenek egy-egy sűrűsödési pontot, melyek hatása az etnológiai tárgyakkal kapcsolatos ízlésre, divathullámokra és piaci árakra nem lebecsülhető. A nagyobb aukciós házak rendszeresen működnek az 1970-es évektől Párizsban, New Yorkban, Londonban és Amszterdamban. Kínálatukban túnt fel az 1950-es évektől durván 1970-ig számos kelet-európai etnológiai múzeum több kivételes minőségű darabja (102. p.). Bár a műtárgyak eladása vagy cseréje múzeumok részéről a 20. század első felében inkább szokásos, mint ritka volt, a 2. világháború után ez a gyakorlat – e kelet-európai kiárusítási vagy cserehullám kivételével – radikálisan megváltozott.

Corbey az első rész végén röviden érinti a *kulturális örökség, tulajdon* bonyolult és az utóbbi két évtizedben egyre sűrűbben és nagyon különböző szinteken vitatott fogalmát, valamint foglalkozik néhány szabályozási kísérlettel, melyek egymástól eltérő módon igyekeztek védeni a fogalomba sorolható tárgyakat. Ez a rövid fejezet (119–123. p.) a könyv leggyengébbre sikeredett fejezete. Ilyen röviden és vázaltszerűen nincs igazán értelme a kérdéssel egyáltalán foglalkozni. A könyv első felének záró fejezete ezzel szemben jó bepillantást enged a jelenlegi párizsi múzeumi helyzet politikától alaposan átítatott kulisszatitkaiba (125–135. p.).

A könyv második fele hét portrét ad olyan személyekről, akik valamilyen formában fontos szerepet játszottak, illetve játszanak jelenleg is a világ etnológiai műtárgy-kereskedésében (137–224. p.). A könyv első felével ellentétben az elemzés helyét itt átveszi az interjú műfaja. A gondosan szerkesztett beszélgetések tudatosan megválasztott,

ismert és tekintélyes műtárgykereskedőkkel, -gyűjtőkkel és muzeológusokkal készültek. Bár az első pillanatban felmerülhet az olvasóban a gondolat, hogy a szerző a műfajváltással a dolog könnyebbik végét fogta meg, és ezzel ügyesen megkerülte az etnológiai tárgyforgalom szövevényes jelenkori helyzetének alapos értelmezését, az interjúkban megjelenő személyes vélemények, történetek, anekdoták, a beszélgetőtársak gyakori visszafogottsága ellenére is itt-ott előbukkanó bizalmasabb, nehezebben hozzáférhető információk sokban kárpótolnak mindenkit ezért.

Corbey a beszélgetések bevezetőjében – megelőlegezve az alapos olvasó egyik lehetséges következtetését – hangsúlyozza (139–140. p.), hogy a gyűjtő, kereskedő, etnológus és művész kategóriák mennyire analitikusak, azaz a konkrét személyek esetében ezek a legkülönbözőbb változatokban és hangsúlyokkal, ám szinte mindig együtt, gyakran szinte kibogozhatatlanul összefonódva jelennek meg. Függetlenül attól, honnan indult egy-egy szakember, előbb-utóbb óhatatlanul kapcsolatba került a műtárgyforgalom többi területével, specialistaival, és bizonyos időszakokban maga is aktívan művelte ezeket. A saját szemszögükből nézve ugyan, mégis mindegyik interjúpartner foglalkozik az autentikusság, a művészet és a hétköznapi tárgy viszonyával, a múzeumok ambivalens szerepével a jelenlegi műtárgy-kereskedelemben.

Az első beszélgetőtárs, a holland műgyűjtő, Jac Hoogerbrugge aránylag korán, az 1940-es években került kapcsolatba a műgyűjtéssel gyarmati tisztviselőként a kelet-indiai területeken, majd egy Indonéziában működő szállítási vállalkozás alkalmazottjaként. Hoogerbrugge így nem csupán a gyarmati korszak gyűjtéseinek klasszikus alakjait testesíti meg egy személyben, hanem az összes egyéb szereplőivel akarva-akaratlanul kapcsolatba lépett. Ily módon találkozott Groenevelttel, aki muzeológusként a rotterdami és az amszterdami etnológiai múzeum számára gyűjtött tárgyakat Új-Guineában a Sentani-tó mindkét partján (145–146. p.). Hoogerbrugge sokat segített neki a megfelelő kapcsolatok megteremtésében, a szállítások megszervezésében, ugyanakkor megdöbbenéssel tapasztalta Groenevelt teljesen formális, a kultúrában való részvétel minden változatát nélkülöző gyűjtési módszerét. Ráadásul a lehető legkevesebb adatot jegyezte fel a tárgyak használatáról, szerepéről a minél gyorsabb gyűjtés érdekében. A tárgyak a mai napig feldolgozatlanok. Hoogerbrugge az új-guineai aszmat művészet szakértőjeként úgy ítéli meg, hogy a rituális használatra készített aszmat tárgyak arányát általánosan túlbecsülik a valóságosnál (153. p.), és a használatot nemritkán a tárgyak korával asszociálják, ami nem mindig igaz. Az 1920-as évektől kezdve az aszmat rituális tárgyak többsége megrendelésre készült.

A következő két interjú egy-egy műkereskedővel készült: a mali származású Mamadou Keitával, aki jelenleg Hollandiában és Kanadában tart fenn üzletet amellet, hogy maga is gyűjtő, és akinek az apja is már műtárgy-kereskedelemmel foglalkozott, valamint a belga Marc Felixszel, aki Brüsszelben üzletel elsősorban közép-afrikai művészeti tárgyakkal, és egyben emellett e terület egyik legismertebb szakértője és gyűjtője (176. p.). Keita részletesen ismerteti az afrikai műtárgyak útvonalát és a közvetítő emberek típusait, illetve azt a hosszú utat, amíg valakiből olyan tapasztalt műértő válik, aki nagy biztonsággal meg tudja különböztetni a hamisított tárgyakat az eredetiektől (161. p.). Felix hosszan és vegyes érzelmekkel beszél az európai aukciókról (175. p.), melyek sajátos játékszabályokkal működnek, és bár a kereskedők többsége kötelezően részt vesz rajtuk, az esetek többségében bizalmatlanok maradnak az ott felbukkanó tárgyakkal szemben.

Mindkét kereskedő és gyűjtő foglalkozik a belga és holland etnológiai múzeumokkal való ambivalens kapcsolatukkal. Bár ezek a múzeumok nem győzik bírálni a jelenlegi műtárgy-kereskedelmet és közvetítőit mind a tárgyak kiindulási, mind az árusítási helyén, alapvetően függenek a kereskedők szakértelmétől, kapcsolataitól, és a mai napig számos tárgyat tőlük vásárolnak meg a múzeumok gyűjteményei számára (163–164., 179–181. p.).

A két kereskedőt két holland műgyűjtő követi: Tijs Goldschmidt, az új-guineai, illetve általában az óceániai művészet ismerője, valamint Coos van Daalen, aki aukciók szakértője és restaurátor. Goldschmidt elsősorban esztétikai alapon válogatja ki gyűjteménye darabjait holland műkereskedők kínálatából, és a gyűjteményét intuitív módon fejleszt, alakítja. Van Daalen ezzel szemben szigorú következetességgel a tárgyak alapanyaga mentén indult el, ezt tanulmányozza máig is legelőször – és tudatos bizalmatlansággal (194–195. p.). Emellett elsősorban a módszeresen gyűjtött tárgysorozatokat részesíti előnyben (199–200. p.), ám nem a díszítettséget, az esztétikai minőséget tekinti a gyűjtés alapvető meghatározójának, hanem a lehető legnagyobb referenciaanyag létrehozását.

A könyv két muzeológus, a holland etnológus, Dirk Smidt és a belga művészettörténész, Frank Herreman bemutatásával zárul. Smidt tíz évet dolgozott a Port Moresby-i Nemzeti Múzeumban 1970 és 1980 között Új-Guineában. Ausztrál pénzügyi segítséggel ez alatt az idő alatt 16 ezer tárggyal gyarapodott a múzeum gyűjteménye. Eközben óhatatlanul keresztezték a múzeumi gyűjtők a kereskedők útját. Hallgatólagos egyezés jött létre köztük, melynek betartatásában a múzeum az újonnan meghozott nemzeti örökség törvényére támaszkodhatott (203–207. p.). Smidt 1980-tól a Leideni Etnológiai Múzeum munkatársa, így alkalma van összevetni a nyugati és a nem nyugati múzeumok viszonyát a gyűjteményekhez, valamint az eltérő stratégiájukat a tárgygyűjtésben. Herreman szintén két múzeumtípus különbségeiről nyilatkozik a könyvben. 1974 és 1995 között a belgiumi Antwerpeni Etnológiai Múzeumban dolgozott, 1996-tól a New York-i Afrikai Művészet Múzeumának kiállítási igazgatója. Közép-Afrika gyarmati múltja miatt a legnagyobb és legteljesebb gyűjtemények Belgiumban találhatóak, és más országokba, így az Egyesült Államokba is Belgiumon keresztül jutottak el, illetve jutnak el közép-afrikai tárgyak, valamint szakemberek egyaránt. Herreman szerint a valódi eltérés a két ország múzeumi stratégiájában, más típusú pénzügyi fenntartásukban és a mángyűjtőkkel való különböző viszonyukban rejlik.

Corbey műve kiváló és átfogó bevezető irodalom a törzsi művészet forgalmának történelmébe, számtalan példával, etnológiai esettanulmánnyal, anekdotával fűszerezve és nagyszerű, eddig nem közölt fotóval illusztrálva. Valószínűleg azonban éppen az átfogó jellegéből adódik, hogy a feldolgozott téma földrajzi és időbeli kerete túlságosan tág maradt a könyv terjedelméhez képest. A könyv második részének interjúi ugyanakkor olyan világba engednek betekintést, mely csak ritkán és keveseknek tárul fel. Könnyebben olvashatóvá teszik a művet a hátrahagyott jegyzetek, melyek a tudományos hivatkozásokat is tartalmazzák, a téma alaposabb tanulmányozását pedig a 15 oldalnyi szakirodalom segíti. Nagyban fokozta volna még a könyv használhatóságát, ha névmutatót is összeállítottak volna.